

TOPONÍMIA I AIGUA (MENORCA I ENJONDRE)

Josep MASCARÓ PASARIUS

A l'illa de Menorca, mancada de rius, existeixen nombrosos poblats prehistòrics que no tenen cap font d'aigua coneguda. És ben evident que de no haver existit aquestes, l'habitador del poblat tendria que haver resolt la captació i conservació d'aigua d'alguna manera. Un poblat no pot sobreviure si no té resolt aquest aspecte vital.

Així, trobam pous antics on l'accés a l'aigua es feia per graons tallats a la roca¹, basses artificials², cocons³, enginyosos sistemes de canals oberts sobre les roques que condueixen l'aigua de pluja a un dipòsit general⁴, i grans pous gegantins i pregons, oberts amb esforç de tità a la roca, que mitjançant una escala, tallada també a expences de la mateixa roca⁵, permetia d'arribar fins al nivell freàtic.

¿Ha incidit aquest aspecte tan transcendent per a la vida quotidiana de l'home antic en la toponímia de Menorca? Rotundament, sí. Però avui sols ens ocuparem del topònim Torelló.

Transcriuré aquí la cèdula *Torelló*, del treball encara inèdit que fa anys hem escomés amb el doctor Joan COROMINES, que, amb la seva alta erudició científica, ha fornit les dades lingüístiques.

Lourie⁶ cita «*cavalleriam vocatam Torillam*» que identifica amb Torelló i documenta l'any 1288; Ramon Rosselló Vaquer⁷ escriu *Toreyo* i el documenta l'any 1290. Antoni Ramis i Ramis⁸ cita la possessió de Torayó l'any 1301; i Joan Ramis i Ramis, son germà⁹ cita 7 possessions o alqueries on el primer element del topònim es Torelló¹⁰.

Avui la pronunciació corrent és simplement Turó, però partint de *Torayó* no hi ha cap dificultat a considerar que s'ha arribat a *Turó*, passant per *Ture(i)ó*. No hi hauria doncs, dificultat fonètica a admetre que el Torelló menorquí sigui un reflex del nom de la coneguda vila viguetana de Torelló (vulgarment Turaió), nom de probable origen cèltic, però és inversemblant que una localitat menorquina de la gran extensió, de la remota antiguitat, de la extraordinària importància arqueològica del Torelló menorquí, tengui un nom manllevat del de la vila viguetana. Majorment havent-hi tants noms menorquins que comencen en *Tor*, tots ells designatius de llocs alterosos¹¹.

En total, el nom podria ésser una combinació aràbiga *tur al'uyûn*, 'altura de les fonts o pous'. Aquesta paraula és el plural de 'ayn. Cada una de les cases que formen el complex habitable de Torelló ha de tenir necessàriament un pou, una

font, cisterna, etc., com així és; més tenint en compte que a Torelló existeix un gran poblat prehistòric on era necessària l'existència d'aigua potable, testimonis de la qual trobam al proper lloc de Binimaimut, on segons el savi francès Emile Cartailhac¹², hi havia un immens pou similar al de Na Patarrà, de Torralba¹³. I a la possessió de Talatí, vesina per la part de tramuntana de Torelló, Else Seeger¹⁴ suposava que hi hauria un pou tipus Patarrà, que el 1963 Serra Belabre¹⁵ localitza i descriu un altre pou antic a la possessió de Curnia, vesina també de Torelló per la part de llevant.

Noms de lloc catalans d'origen paral·lel són: el poble d'Alió, en el Camp de Tarragona, *al-'uyûn*, 'les fonts'; un altre Alió a Alcalà de Xivert; la grossa vila de Massalió en la Matarranya, *mazal al-'uyûn*, 'hostal de les fonts'; i d'altres encara. Repareu que en tots ells hi ha una reducció fonètica semblant: *alyun*, donant alion; *Turalyun* donant Turayó, etc.

1. Com a Alcaidús, surran l'antiga estrada romana Maona - Iamona; Macarella i Cales Coves (es Castellet).

2. Com a la Tanca de sa Talaia, de Torre Nova (Ciutadella); Bassa Verda d'Alfurinet i Torre Trencada.

3. Com a So n'Escudero, Fonts Redones, Addaia, Santa Anna (Milocar), Santa Rosa.

4. Com a Torre d'en Gaumés, la Mola d'Alaior, Sant Vicenç d'Alcaidús.

5. El més conegut i estudiat és el Pou de na Patarrà, al poblat talaiòtic de Torralba d'en Salort. De la seva grandària donaran idea les següents xifres: fondària (fins l'iniciació del novè tram), 45'80 metres; barenatge de mig metre d'amplària, excavat com els 199 graons, a la mateixa roca; boca exterior, 5 per 7'50 metres. Ja fou citat per Joan Bautista BINIMELIS l'any 1573 a la seva *Nova Història de l'Islla de Mallorca (...)*, publicada per J. Tous l'any 1927, I, p. 77.

6. ELENA LOURIE: *La colonización cristiana de Menorca durante el reinado de Alfonso III el Liberal, rey de Aragón*, a «Analecta Sacra Tarraconense», vol. 59, 1985. (Elena Lourie pertany a la «Ben Gurion University of the Negev», Beercheva, Israel).

7. *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle XIII*, (Consell Insular de Menorca, 1980, p. 20).

8. *Noticias relativas a la isla de Menorca*, Maó, 1826, II, p. 3; reeditat per Editorial Nura, Ciutadella, 1980.

9. *Alquerias o Posesiones de Menorca en el año 1815. puestas por orden alfabético según la división de sus términos*, Maó, 1815, p. 11.

10. Torayó de Cardona, T. de Carreras, T. de Lamón (l'amo en) Marc, T. de Mascaró, T. de Pons, T. de sa Talaia, i T. de Ca l'Amo en Biel. Avui hi ha les següents: Torelló Amagat, T. d'en Biel, T. de sa Costa, Fornàs de T., T. de sa Garriga, T. de ses Llorençes, T. d'en Mir, T. de Sant Gabriel, T. d'en Sintes, T. des Sord, T. Vell, i Torellonet, Vell i Nou.

11. Els més representatius potser siguin Toraixer (n'hi ha sis); Tornaltí (n'hi havia cinc, avui absorbides per l'Aeroport); i Tot (Tor) Lluc.

12. *Monuments primitifs des îles Baléares*, Tolosa, 1892, p. 39.

13. Aquest pou està cegat amb pedres i terra, com hi estava el de na Patarrà.

14. *Vorgeschichtliche Steinbauten der Balearen*, Leipzig, 1932, p. 60.

15. «Ampurias», Barcelona, vol. xxv, p. 187.